

Kordula Świętorzecka-Lachowicz

Formalizacja tomistycznej teodycei w wykonaniu o. J. M. Bocheńskiego

Studia Philosophiae Christianae 31/2, 27-33

1995

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KORDULA ŚWIĘTORZECKA-LACHOWICZ

FORMALIZACJA TOMISTYCZNEJ TEODYCEI W WYKONANIU O.J.M. BOCHEŃSKIEGO

0. Wstęp. 1. O.J.M.Bocheńskiego sformalizowane dowody na istnienie absolutu. 2. O.J.M.Bocheńskiego formalne analizy dotyczące pojęć odpowiadających pewnym cechom Boga. 3. Zakończenie. Bibliografia.

0. WSTĘP

Niniejsza praca dotyczy jedynie tych analiz autorstwa o.J.M.Bocheńskiego, które podjęte zostały w ramach filozofii Boga. Chodzi więc o zagadnienia związane z pozytywną odpowiedzią na pytanie: Czy możliwe jest filozoficzne uzasadnienie tezy o istnieniu absolutu?. Filozof, który uznaje taką odpowiedź za słuszną, może zająć się konstrukcją uzasadnienia tezy o istnieniu absolutu (o ile nie żywi przekonania, że teza ta jest z oczywistością prawdziwa) lub analizą dotyczącą istoty absolutu. O.J.M.Bocheński przedstawił w swoich pracach próby realizacji obydwu tych przedsięwzięć - był autorem zarówno sformalizowanych dowodów na istnienie absolutu (1.) jak i formalnych analiz związanych z pojęciami odpowiadającymi pewnym cechom Boga (2.).

Stosowanie środków formalnych w badaniach o.J.M.Bocheńskiego poprzedzone jest zawsze analizami tekstów wyrażonych w języku naturalnym. W wyniku tych analiz otrzymuje się parafrazy odpowiednich zdań języka naturalnego, które z kolei przekłada się na zdania języka sformalizowanego. Taką metodę formalizacji można nazwać za K.Ajdukiewiczem ([1]) „metodą fenomenologiczną” i odróżnić ją od metody „arbitralnej”, w której teksty pozaformalne są jedynie pewnymi sugestiami do zapisu w języku sformalizowanym. Stosowanie metody fenomenologicznej związane jest z potrzebą sformułowania systemu reguł

parafrazowania i przekładu.¹ Wydaje się więc, że lepiej byłoby posługiwać się raczej metodą arbitralną. Należy jednakże zwrócić uwagę na korzyści płynące ze stosowania metody fenomenologicznej. Oczywiście jest to, że związane z nią zabiegi zmieniają sens analizowanych terminów w ten sposób, że wyodrębniają jedne spośród wielu znaczeń dających się przyporządkować każdemu z tych terminów. Być może jednak w ten sposób wyznacza się sens właściwy (tzn. zamierzony przez autora tekstu) lub ten, przy którym dany termin staje się na tyle jasny i wyraźny, że zdaniom, w których on występuje, można przypisać określoną wartość logiczną.²

(1) O.J.M. BOCHEŃSKIEGO SFORMALIZOWANE DOWODY NA ISTNIENIE ABSOLUTU

Każda sformalizowana argumentacja na rzecz wybranej tezy jest sformułowana w ramach określonej teorii sformalizowanej. Aby skonstruować taką argumentację danej tezy A, należy więc najpierw: (1°) wybrać teorię formalną, (2°) wyznaczyć odpowiednie terminy specyficzne, a następnie (3°) wyszukać aksjomatykę, na gruncie której dowodliwa jest teza A.

Należy zauważyć, że ze względu na wymienione zabiegi formalizacyjne, można sformułować wiele teorii sformalizowanych, których konsekwencją jest teza o istnieniu Absolutu. O wyborze określonej teorii decyduje przekonanie o oczywistości aksjomatów. Przekonanie to uzyskuje się na drodze jak najdokładniejszego opisu relacji semantycznych między daną teorią a jej modelem zamierzonym. Chodzi o to, by model ten można było uznać za model rzeczywisty, zgodny z intencjami filozofii klasycznej.

O.J.M. Bocheński trzykrotnie podejmował próby formalnych analiz dowodów na istnienie Boga. Za każdym razem podstawą jego rozważań są argumentacje św. Tomasza z *Summa contra Gentiles* ([10]) i *Summa Theologica* ([11]).

¹ Należałoby przy tym wykazać, że w ogóle możliwe jest adekwatne parafrazowanie i przekładanie zdań języka naturalnego na zdania języka sformalizowanego.

² Jak proponuje E. Nieznański w [6], jednym ze sposobów precyzowania sensu terminów specyficznych danej teorii może być konstrukcja tzw. aksjomatów pragmatycznych. Aksjomaty te mają doprowadzić do uznania również tych aksjomatów, z których wywodliwe są tezy interesujące filozofa.

Pierwszą rozprawą dotyczącą tej problematyki jest praca pt. „Recenzja artykułu Jana Salamuchy - Dowód *ex motu* na istnienie Boga...” ([2]). Autor nie konstruuje w niej teorii sformalizowanej, ale proponuje pewne innowacje do systemu ks. J.Salamuchy z [9]. Zmiany te wynikają ze szczegółowej analizy tekstów tomaszowych. Po pierwsze, dotyczą one teoriomnogościowej interpretacji pojęcia „pierwszego poruszyciela”. Autor „Recenzji...” uważa, że pojęcie to oznacza element minimalny pola relacji poruszania, nie zaś, jak sądzi Salamucha, element pierwszy pola tej relacji. Tym samym, w teorii Salamuchy należałoby dowodzić tezę:

TB. $\forall v[\Lambda z \sim (zRv \wedge v \neq z) \wedge \forall u(vRu \wedge u \neq v)]$ (tzn. istnieje taki obiekt, który nie jest poruszany przez nic różnego od siebie i który porusza coś różnego od siebie), nie zaś tezę:

TC. $\forall v(\sim \delta v \wedge \Lambda u(u \in P'R \wedge u \neq v \rightarrow vRu))$ (tzn. istnieje obiekt, który nie jest w ruchu i który porusza każdy różny od niego obiekt należący do pola relacji poruszania).

Proponowana zmiana jest istotna tylko ze względów treściowych. Jak wykazał E.Nieznański w [3] (s. 84-85), na gruncie teorii Salamuchy tezy (A) i (B) są równoważne. W ramach tej teorii równozakresowe są więc pojęcia elementu minimalnego i elementu pierwszego.

Druga zmiana dokonana przez o.J.M.Bocheńskiego dotyczy interpretacji pojęć aktu i potencji. Ks. J.Salamucha formułuje następujące skróty odpowiadające tym pojęciom: „ xP_Ry ” (co należy czytać: „x jest w potencji do y pod względem relacji R”) oraz „ xA_Ry ” (co należy czytać: „x jest w akcie do y pod względem relacji R”). W pracy o.J.M.Bocheńskiego czytamy natomiast: „Św. Tomasz twierdzi, że x jest w możności nie pod względem relacji R, lecz pod względem formy, do której jest poruszany przez y-a, tzn. pod względem pewnego z, które jest kresem ruchu” (por. [2] w [5] s.195). Zgodnie z intencjami autora, relacji R należy przyporządkować skrót „ yR_x ”, który czytamy: „x jest poruszane przez y pod względem z” (zmienna „z” przebiegałaby zbiór form). Według koncepcji o.J.M.Bocheńskiego, skróty „ xPz ” i „ xAz ” byłyby równoważne wyrażeniom: „x jest w potencji pod względem z” oraz „x jest w akcie pod względem z”. Dla tak zinterpretowanych pojęć aktu i potencji autor proponuje aksjomatykę, na gruncie której dowodliwa jest teza o przeciwzwrótności relacji poruszania. Zarówno ks. J.Salamucha jak i o.J.M.Bocheński uważają tezę tę za odpowiednik następujących słów św.Tomasza: „*omne quod movetur ab alio movetur*”.

O.J.M.Bocheński podjął problematykę formalizacji dowodów na istnienie absolutu także w artykule pt. „Die fünf Wege” ([3])¹ oraz w przeznaczony do druku pracy o istnieniu i istocie Boga ([4]).

Treść dotycząca omawianych zagadnień jest w obu tych rozprawach identyczna. O.J.M.Bocheński formułuje w nich pięć systemów będących formalizacjami *quinquae viae* św. Tomasza z *Sumy Teologicznej*. Semantyczna analiza tych teorii pozwala jednak stwierdzić, że wyznaczają one modele istotnie różne od tomistycznego obrazu rzeczywistości. W związku z tym, że w przypadku teorii odpowiadającej czwartej drodze (ze stopni doskonałości) występują istotne braki interpretacyjne, a w teorii będącej odpowiednikiem piątej drogi (z celowości) nie dowodzi się tezy o istnieniu absolutu, przedstawimy niektóre cechy modeli opisywanych jedynie przez formalizacje pierwszej, drugiej i trzeciej drogi (R1, R2 i R3). Tak więc okazuje się m.in., że kluczową przesłankę św. Tomasza o zakazie regresu w nieskończoność w szeregu poruszycieli (przyczyn sprawczych, bytów koniecznych) autor formalizacji rozumie jako tezę, zgodnie z którą pola odpowiednich relacji są zbiorami skończonymi, nie zaś tak, że pola te, będąc nawet zbiorami nieskończonymi, zawierają elementy ekstremalne. Aksjomatyka omawianych rachunków wyklucza możliwość interpretacji „pierwszego poruszyciela” jako elementu minimalnego lub pierwszego. Próby takich interpretacji prowadzą do sprzeczności w omawianych systemach. Jeśli natomiast przyjmie się, że pojęcie to oznacza zbiór elementów pierwszych mocnoancestralnego domknięcia relacji poruszania, trzeba uznać tezę o cykliczności tej relacji w obciążeniu do zbioru tych elementów. Prawdą jest bowiem, że:

$$R = \emptyset \vee P'' = \emptyset \vee \text{Min}R \neq \emptyset \vee \check{R}_{p''} \in \text{cykl},$$

gdzie $P'' = \bigcap A[A \neq \emptyset \wedge \check{R}A \subset A \subset F'R]$ (tzn. relacja R jest zbiorem pustym lub zbiór elementów pierwszych mocnoancestralnego jej domknięcia jest zbiorem pustym, lub zbiór elementów minimalnych pola relacji R jest niepusty, lub relacja R w ograniczeniu do zbioru elementów pierwszych mocnoancestralnego jej domknięcia jest relacją cykliczną) (Tw 19 w [5], s.54).

Na podstawie przyjętych aksjomatyk można natomiast dowieść tego, iż:

$R \neq \emptyset \wedge P'' \text{Min}R = \emptyset$, gdzie za „R” można podstawiać nazwy relacji rozważanych w omawianych trzech teoriach.

¹ Artykuł ten został szczegółowo omówiony w [8].

Okazuje się ponadto, że zbiór „pierwszych poruszycieli” musi być w tej interpretacji co najmniej dwuelementowy, ponieważ:

$11R_{po} \subseteq \text{Min}R$, tzn. co najwyżej jednoelementowy zbiór elementów pierwszych mocnoancestralnego domknięcia relacji R jest zawarty w zbiorze elementów minimalnych pola relacji R (Tw 21 w [5], s.56).

**(2) O.J.M. BOCHEŃSKIEGO FORMALNE ANALIZY
DOTYCZĄCE POJĘĆ ODPOWIADAJĄCYCH PEWNYM CECHOM BOGA**

O.J.M.Bocheński jest także autorem rozważań dotyczących pewnych cech absolutu, które przedstawił w [4]. Jego analizy polegają nie tyle na próbach zdefiniowania pojęć odpowiadającym cechom Boga, ile na formalizacji rozumowań św. Tomasza, prowadzących do uznania tez, zgodnie z którymi Bóg owe cechy posiada. Autor formalizuje odpowiednie teksty z [11]: q.3: *Niezłożoność Boga* (art.1-8), q.4: *Doskonałość Boga* (art.1-3), q.6: *Dobroć Boga* (art.1-4), q.7: *Nieskończoność Boga* (tu analizowany jest tylko jeden artykuł spośród czterech), q.8: *Istnienie Boga w rzeczach* (art.1-4), q.9: *Niezmiennność Boga* (tu autor bierze pod uwagę pierwszy artykuł spośród dwóch), q.10: *Wieczność Boga* (tu o.Bocheński analizuje pierwsze dwa artykuły spośród sześciu), q.11: *Jedność Boga* (formalizuje się tu tylko trzeci artykuł spośród czterech). Wynikiem formalizacji jest 42 systemów sformalizowanych w klasycznym rachunku predykatów pierwszego rzędu z identycznością. Z aksjomatów tych systemów wywodzi się następujące tezy:

$\wedge x(D(x) \rightarrow \sim Cr(x))$	<i>Bóg nie jest ciałem¹,</i>
$\wedge x(D(x) \rightarrow \sim Cm(x))$	<i>W Bogu nie ma złożenia z materii i formy,</i>
$\wedge x(D(x) \rightarrow En(x))$	<i>Bóg jest swoją istotą,</i>
$\wedge x(D(x) \rightarrow Ee(x))$	<i>Istota i istnienie są w Bogu tym samym,</i>
$\wedge x(D(x) \rightarrow \sim \forall y GE(y,x))$	<i>Bóg nie podpada pod żaden rodzaj,</i>
$\wedge x(D(x) \rightarrow \sim \forall y AC(y,x))$	<i>Bóg nie posiada cech przypadłościowych,</i>
$\wedge x(D(x) \rightarrow S(x))$	<i>Bóg jest zupełnie niezłożony,</i>
$\wedge x \wedge y (D(x) \rightarrow \sim Cp(x,y))$	<i>Bóg nie wchodzi w skład innych rzeczy,</i>
$\wedge x(D(x) \rightarrow Mp(x))$	<i>Bóg jest doskonały,</i>

¹ Po prawej stronie umieszczone są (formalizowane przez o.Bocheńskiego) tezy odpowiednich artykułów św.Tomasza.

$\Lambda x[D(x) \rightarrow \Lambda y \Lambda z(PF(y,z) \rightarrow EI(y,x))]$	<i>W Bogu są doskonałości wszystkich rzeczy,</i>
$\Lambda x \Lambda y(D(x) \rightarrow SM(y,x))$	<i>Każde stworzenie jest podobne do Boga,</i>
$\Lambda x \Lambda y(Dx) \rightarrow BO(x,y)$	<i>Bóg jest dobry,</i>
$\Lambda x(D(x) \rightarrow Sbo(x))$	<i>Bóg jest najwyższym dobrem,</i>
$\Lambda x(D(x) \rightarrow BE(x))$	<i>Bóg jest dobry z mocy swojej istoty,</i>
$\Lambda x(D(x) \rightarrow Inf(x))$	<i>Bóg jest nieskończony,</i>
$\Lambda x \Lambda y(D(x) \rightarrow EI(x,y) \wedge EM(x,y))$	<i>Bóg jest we wszystkich rzeczach,</i>
$\Lambda x(D(x) \rightarrow U(x))$	<i>Bóg jest wszechobecny,</i>
$\Lambda x(D(x) \rightarrow EI(x,y))$	<i>Tylko Bóg jest wszechobecny,</i>
$\Lambda x(D(x) \rightarrow \sim m(x))$	<i>Bóg jest całkiem niezmienny,</i>
$\Lambda x(D(x) \rightarrow Ae(x))$	<i>Bóg jest wieczny,</i>
$\Lambda x \Lambda y(D(x) \wedge D(y) \rightarrow x=y)$	<i>Jest tylko jeden Bóg.</i>

Wstępna analiza i porównanie struktury tez dowodzonych przez o.Bocheńskiego oraz odpowiadających im zdań języka naturalnego wzbudza niejednokrotnie wątpliwości co do stosowanych reguł przekładu. Okazuje się ponadto, że błędne są również niektóre dowody konstruowane przez autora: w czterdziestu dwu argumentacjach znajdujemy jedenaście błędów *non sequitur*.

(3) ZAKOŃCZENIE

Charakterystyka osiągnięć o.J.M.Bocheńskiego w dziedzinie sformalizowanej teodycei pozwala zauważyć jego wielki wkład w rozwój tej dyscypliny. Wskazane wadliwe elementy występujące w pracach o.Bocheńskiego wynikają nieraz ze stopnia trudności podejmowanych zagadnień. Niedoskonałości te są także usprawiedliwione faktem, że sformalizowana teodycea jest nauką liczącą zaledwie kilkadziesiąt lat. Analizy o.Bocheńskiego stanowią więc często zupełnie nowatorskie propozycje precyzacji i rozwiązań podstawowych problemów rozważanych w filozofii Boga. Należy żywić nadzieję, że analizy te będą inspirować pracę następnych pokoleń analityków, którzy przy pomocy środków formalnych uprawiają filozofię klasyczną.

BIBLIOGRAFIA

- [1] K.Ajdukiewicz, *O stosowalności czystej logiki formalnej do zagadnień filozoficznych* [w:] *Język i poznanie*. T.1. Warszawa, PWN 1985 s.211-214.
- [2] J.M.Bocheński, *Recenzja artykułu Jana Salamuchy - „Dowód 'ex motu' na istnienie Boga. Analiza logiczna argumentacji św. Tomasza z Akwinu”*. Bulletin Thomiste 12 (1935) s.601-603.
- [3] J.M.Bocheński, *Die fünf Wege*. Fribourger Zeitschrift für Philosophie und Theologie 36 (1989) 3 s.235-265.
- [4] J.M.Bocheński, Maszynopis pracy zawierającej formalizację dowodów na istnienie Boga oraz tekstów o cechach Boga według św.Tomasza z Akwinu. Praca ta - będąca tłumaczeniem dzieła pt. *Gottes Dasein und Wesen, mathematisch-logische Studien zur Summa Theologiae I, qq.2-13* - jest aktualnie w druku.
- [5] E.Nieznański (red.), *W kierunku formalizacji tomistycznej teodycei*. Miscellanea Logica. T.1. Warszawa, ATK 1980.
- [6] E.Nieznański *Sformalizowana droga od racji do absolutu* [w:] *Między logiką a etyką*. Praca zbiorowa. Lublin 1995, Wyd. UMCS. s.29-43.
- [7] M.Przełęcki, *Interpretacja systemów aksjomatycznych*. Studia Filozoficzne 1960 nr 6 s.89-105.
- [8] K.Świętorzecka, *Quinque viae w formalizacji o.J.M.Bocheńskiego z 1989 roku* [w:] *Materiały I Polskich Warsztatów Logiczno-Filozoficznych Szklarska Poreba*, 25-29 kwietnia 1994 roku, Wyd. UMK, Toruń 1995, s. 233-257.
- [9] J.Salamucha, *Dowód ex motu na istnienie Boga. Analiza logiczna argumentacji św.Tomasza z Akwinu*. Collectanea Theologica 15 (1934) s.53-92.
- [10] Św.Tomasz z Akwinu, *Summa contra Gentiles*.
- [11] Św.Tomasz z Akwinu, *Summa Theologica*.

THE FORMALIZATION OF THOMISTIC THEODICY BY J.M.BOCHEŃSKI

Summary

This paper concerns these works of J.M.Bocheński, which were undertaken in formalized philosophy of God.

J.M.Bocheński presents in his papers the formalizations which result from paraphrase and transcription of some texts of St. Thomas into formalized language. He formalized proofs on existence of God, and proofs of thesis about some qualifications of God from *Summa Theologica*.

In the following article „Recenzja artykułu Jana Salamuchy...” ([2]) there are presented some modifications of J.Salamucha's system. They concerns the interpretation of the following terms: *movetur, actus, potentia, primum movens*, appearing in proof *ex motu* of St.Thomas.

In the paper titled *Die fünf Wege*. ([3]) and in the first part of Polish translation of *Gottes Dasein und Wesen, mathematisch-logische Studien zur Summa Theologiae I, qq.2-13*. ([4]), J.M.Bocheński constructs five formalized systems, which result from St.Thomas' five proofs on existence of God. It reveals that semantic models of these systems are essentially different from thomistic conception of reality.

In the second part of [4] J.M.Bocheński presents 42 formalized systems. In the frame of these systems he proves thesis which are formalizations of St.Thomas' thesis about some perfections of God. The incorrectness of some Bocheński's transcriptions and argumentations is justified by the modern manner of presenting the traditional problems of philosophy of God.